

УДК 347.412

Вікторія Левківська,*студентка юридичного факультету**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті розкривається сутність процесу оцінки доказів. Досліджуються критерії оцінки як окремих доказів, так і їх сукупності. Робиться теоретико-методологічний аналіз допустимості та достовірності доказів. Установлюються основні аспекти належності як критерію оцінки доказів. Визначаються проблеми інституту доказування, пов'язані з підходом до оцінки доказів.

Ключові слова: докази, доказування, критерії оцінки доказів, належність доказів, достовірність доказів.

Постановка проблеми. Об'єктивний, усебічний і справедливий розгляд будь-якої справи в судовому порядку можливий виключно за умови всебічного дослідження та вивчення судом обставин, що спричинили правовий конфлікт, способу його протікання та доказів і аргументів сторін у справі. Докази та власне сам процес доказування використовуються сторонами з метою доведення власної правової позиції та правоти, а тому від якості та повноти доказів, їх взаємопов'язаності залежить здатність суду скласти коректне враження про реальне вирішення правового конфлікту.

Об'єктивація самого процесу доказування розкривається через попередню відчуженість, неупередженість і необізнаність судді в деталях правового конфлікту, що виник між сторонами. Для судді в такому конфлікті важливим є пошук істини та встановлення правового порядку в реалізації відносин у подальшому. Цей процес сам по собі складний, особливо коли цивільно-правові спори виникають за обставин неоднозначності законодавчого врегулювання. Отже, саме на доказову базу сторони покладають свої сподівання в питанні доведення суду власної правоти. Суд, оцінюючи логіку доведення та комплекс наданих доказів, повинен винести рішення. Отже, саме від результатів оцінки доказів залежить якість і коректність системного бачення судом обставин і характеру спору, а також шляху його вирішення.

За таких умов питання критеріїв оцінки доказів залишається актуальним, оскільки його теоретичне дослідження покликане спростити практичну діяльність суду з їх оцінки та створити певний методологічний базис коректного сприйняття правової дійсності. Нині є достатня кількість праць, однак в умовах функціонування нового цивільно-процесуального законодавства тема критеріїв оцінки доказів потребує нового погляду.

Оцінка доказів і критерії їх оцінки є чи не найбільш актуальним і досліджуваним питанням цивільного судочинства. Найбільш фундаментально ґрунтовними та системними є праці таких учених, як М.І. Балюк [1], О.Ю. Гусев [2], Е.С. Зеленьак [3], Т.В. Кучер [4], Д.Д. Луспеник [1], Р.В. Тертишніков [6], С.Я. Фурса, Т.В. Цюра [7] й ін. Але нині майже відсутні роботи, які б розширювали можливість застосування інших, ніж уже визначені цивільно-процесуальним законодавством, критеріїв оцінки доказів у цивільному судочинстві.

Метою статті є аналіз критеріїв оцінки доказів у цивільному судочинстві й критичний погляд на можливості розширення переліку цих критеріїв. Передбачається розкрити сутність критеріїв, які застосовуються для оцінки кожного доказу окремо, і критеріїв для оцінки сукупності доказів.

Виклад основного матеріалу. Оцінка доказів у цивільному судочинстві є важливим процесуальним елементом інституту доказування в цілому. Вона є самостійним цілісним видом пізнавальної діяльності суду, яка повинна ґрунтуватися на певних методологічних засадах для забезпечення уніфікації й однакового підходу до процесу розв'язання правового конфлікту. І хоча сам термін «оцінка» за своїм семантичним значенням стосується переважно висновку щодо можливості та доцільності використання того чи іншого доказу в цивільному процесі, однак саме від умовиводу, який зробить суд у процесі дослідження доказів у такий спосіб, залежить формування кінцевої позиції щодо вирішення спору.

Оцінка як самостійний елемент дослідження доказів є новелою цивільного процесуального законодавства, але не є новим елементом процесу доказування. Насправді й у новій, і в старій редакції ЦПК України

передбачалося, що будь-які фактичні дані, на підставі яких суд може й повинен ухвалити обґрунтоване рішення у справі, підлягають певному дослідженню на етапі первинного відбору для цілей судочинства в конкретній справі. Іншими словами, оцінка доказів передбачалася як певний фільтр для фактичних обставин, що дало б змогу залишити лише ті, які демонструють реальний стан речей у конкретній справі, а також відкинути ті, які використовуються сторонами з метою формування хибного (переважно на їхню користь) уявлення суду щодо обставин справи.

Процес оцінки доказів у цивільному судочинстві відбувається не лише в судах першої інстанції, через що законодавець доводить одразу три тези стосовно важливості доказування:

- оцінка доказів є ключовим елементом для формування уявлення про реальні обставини справи, які суд позбавлений можливості визначити на момент її розгляду в силу того, що час їх фактичного прояву вже минув;

- оцінка доказів відбувається під тиском і впливом сторін, кожна з яких намагається довести свою правоту, тому навіть за умов повної неупередженості є ризики неправильного сприйняття суддями обставин правової реальності;

- методологія й алгоритм оцінки повинні бути уніфікованими та єдиними.

Останнє підтверджується тезами Е.С. Зеленька, який, спираючись на праці С.М. Михайлова, зазначає, що «цивільному процесуальному праву властивий єдиний спосіб оцінки доказів, який виключає застосування під час перегляду справи якого-небудь особливого, перевірконого методу оцінки. Навіть ураховуючи ту обставину, що свобода внутрішнього переконання суддів – це правило, яке має значення для оцінки доказів судами всіх інстанцій, слід зауважити, що така оцінка, зроблена судами першої інстанції, потребує перевірки правильності» [3, с. 38]. Така позиція пояснюється тим, що якщо є апеляційне провадження, тобто сторона не погоджується з позицією суду в конкретній справі, то причиною хибного чи помилкового рішення суду першої інстанції може бути якраз помилкове судження щодо оцінки доказів, а оскільки така ситуація об'єктивно можлива, то для того, щоб намагатися мінімізувати хибність результатів оцінки доказів, законодавець суттєво розширив критерії такої оцінки.

Відповідно до ст. 89 ЦПК України «суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньо-

му дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь установлені сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам у цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення чи врахування кожного доказу (групи доказів)» [8]. Наведена норма не містить чіткого визначення оцінки доказів як окремої процедури, а лише висуває низку умов її здійснення та критеріїв прийнятності доказів. Через це виникає перше запитання, яке вимагає теоретико-методологічного вирішення: у чому саме проявляється зміст процедури оцінки доказів – у їх прийнятності для подальшого дослідження справи й відхиленні тих, що не будуть братися до уваги судом, чи в наданні кінцевого умовиводу щодо фактичних обставин справи, на якому суддя ґрунтуватиметься під час винесення рішення у справі.

Досліджуючи положення глави 5 ЦПК України «Докази та доказування» й § 1 «Основні положення про докази», можна зробити висновок, що оцінці доказів як окремій процесуальній дії передують такі дії, як збирання доказів, подання їх сторонами, огляд і вивчення доказів судом. Останньою дією є оцінка доказів. Натомість процес дослідження доказів як окрема процесуальна дія суддів пов'язується з особливістю кожного окремого виду доказів, а тому механізми та методологічні критерії його здійснення включаються законодавцем у параграфи 2–7 глави 5 ЦПК України. Таким чином, докази оцінюються лише на предмет того, чи може та чи інша річ або ті чи інші фактичні дані виступати в якості доказів. Критерії оцінки доказів містяться в ст. 89 ЦПК України, аналіз змісту якої дає змогу виокремити критерії оцінювання кожного доказу окремо та їх сукупності в цілому [8]. Так, для кожного окремо взятого доказу законодавець установлює такі критерії, як належність, допустимість, достовірність. Для сукупності доказів, тобто для всієї доказової бази у справі, законодавець установлює такі критерії, як достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Останнє означає, що докази не повинні суперечити один одному чи створювати ситуацію, за якої можливе неоднозначне розуміння суддею суті правового конфлікту, що розв'язується в судовому порядку.

Зміст наведених критеріїв розкривається в ст. ст. 77–80 ЦПК України, окрім такого критерію, як взаємопов'язаність доказів [8]. Той факт, що законодавець не приділяє на-

лежної уваги цьому критерію, засвідчує його загальновідомість або загальне розуміння судьями, хоча, на нашу думку, взаємозв'язок доказів може бути встановлений логічним шляхом, у процесі пізнання істини у справі та вивчення обставин виникнення цивільно-правового конфлікту. Навіть ті докази, які за своєю природою чи характером на перший погляд можуть здаватися суперечливими, у процесі доказування можуть бути визначені як невід'ємні та логічні обставини справи.

Такий підхід дає можливість говорити про те, що збирання доказів і їх подальше вивчення, дослідження й використання в інтересах розв'язання цивільно-правового спору в суді передбачає наявність двох етапів оцінки: під час збирання або вивчення судом наданих доказів окремо та під час оцінки сукупності доказів, тобто дослідження так званої бази доказування. Важливість оцінки доказів демонструється ще й тим, що, розуміючи це, законодавець суттєво розширив перелік критеріїв її здійснення. Так, ЦПК України в попередній редакції у якості критеріїв містив лише допустимість і належність. Новий же ЦПК України суттєво розширив критеріями достовірності та достатності.

На нашу думку, процесний підхід до оцінки доказів як окремої дії суддів під час здійснення судочинства демонструє необхідність урахування ще одного критерію – неупередженості. Принцип неупередженості стосується всього цивільного процесу та діяльності системи судоустрою в Україні, однак щодо процесу доказування та безпосередньо оцінки доказів неупередженість розуміється не щодо сторін справи, а щодо способу її вирішення чи кінцевого результату, який бачить суддя після отримання позовної заяви.

Модель суспільних відносин, у якій проявився спір між сторонами, унаслідок досвіду та кваліфікації суддів завжди викликає певне ставлення, особливо коли справа може вирішуватися за аналогією чи коли самі обставини справи, на перший погляд, свідчать про можливі порушення встановленого законом способу реалізації своїх прав і обов'язків сторонами конфлікту. Власне, передбачаючи це, законодавець і дає певний час для збору доказів та їх дослідження й використання сторонами в якості засобів доказування власної позиції. Але для того, щоб суддя зміг у повній мірі об'єктивно підійти до розв'язання цивільно-правового конфлікту, необхідним є максимальне дотримання неупередженості як критерію процесу оцінювання доказів. Проте процедурно така неупередженість досягається досить складно, оскільки завжди може мати місце досвід і певне професійне сприйняття дійсності з боку судді.

Повертаючись до аналізу критеріїв оцінки доказів, закріплених безпосередньо в ЦПК України, слід звернути увагу насамперед на критерій належності. Для цілей розуміння сутності цього критерію необхідно звернутися до погляду Т.В. Кучер стосовно того, що «доказ сам по собі, об'єктивно існуючи в пасивному стані, ще не набуває гарантії ефективного судового захисту. Для цього важлива активна участь усіх учасників процесу (як осіб, що беруть участь у справі (сторін, третіх осіб, їх представників), так і інших учасників процесу, головною метою участі яких є допомога у встановленні фактичних обставин справи й позицій тієї чи іншої сторони). Право на судовий захист і докази існують паралельно відносно один одного, доки не виникне факт або усвідомленість порушення, невизнання чи оскарження прав, свобод, інтересів, саме в цей момент вони стають залежними одне від одного, адже підтвердженням прав (обставин) є докази» [4, с. 82]. У цьому розкривається належність доказів, тобто їх фактичне співвідношення з предметом спору.

Так, відповідно до ст. 77 ЦПК України, «належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи й підлягають установленню під час ухвалення судового рішення. Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, що не стосуються предмета доказування» [8]. Останнє засвідчує те, що належність доказу випливає навіть не стільки із самого спору, скільки з предмета доказування. Теоретико-методологічний аналіз співвідношення самого цивільно-правового конфлікту та предмета доказування свідчить про те, що їхній взаємозв'язок розкривається як ціле й окреме. Це означає, що предметів доказування у справі може бути декілька, а тому докази належні тоді, коли вони співвідносні з конкретним предметом доказування.

С.Я. Фурса, розкриваючи зміст критерію належності доказів, ототожнює належність і значимість доказів. На думку дослідниці, за «допомогою доказів повинні бути підтверджені взаємопов'язані з ними істотні обставини, які відповідно до норми матеріального права створюють фактичну основу спірних правовідносин, а допустимими можуть вважатися тоді, коли не порушено процесуальний порядок отримання цього доказу та правильно здійснено оцінку змісту та форми цього доказу» [7, с. 133–134]. Правильність

оцінки досягається, на думку М.І. Балюк і Д.Д. Луспенника, за рахунок того, що належність у якості критерію оцінювання розкриває «сутність доказу, у той час як допустимість – його форму» [1, с. 140].

Але якщо виходити зі змісту ст. 78 ЦПК України, то вбачається, що з твердженням М.І. Балюк і Д.Д. Луспенника слід погодитися за тих обставин, що допустимість як критерій оцінювання стосується доказу як речової форми втілення обставини справи, а не лише способу його отримання. Так, ч. 1 ст. 78 ЦПК України прямо передбачає неможливість прийняття до уваги судом доказів, отриманих із порушенням закону. При цьому ч. 2 цієї ж статті закріплює, що «обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування» [8]. Отже, законодавець ототожнює критерій допустимості як критерій оцінки доказу з допустимістю як способом отримання доказу в розумінні законності. На нашу думку, ч. 1 ст. 78 ЦПК України доцільно перенести в ч. 3 ст. 76 ЦПК України. Тоді допустимість доказу трактуватиметься однозначно й означатиме лише форму матеріалізації чи форму прояву обставини у справі, яка підлягає доказуванню. Такий погляд підтверджується й результатами дослідження О.Ю. Гусева, який зазначає, що «вимога допустимості висувається лише до засобу доказування як елемента судового доказу, а не до всього поняття доказу. Обставини цивільної справи в суді мають підтверджуватися засобами доказування. Проте зрозуміло, що факти й обставини можуть підтверджуватися лише інформацією про їхню істинність, зафіксованою в певних формах (засобах доказування), але не самими формами» [2, с. 117–118], тобто допустимість як критерій оцінки доказів стосується все ж таки форми не самого доказу, а засобів доказування тієї чи іншої обставини у справі.

Важливим критерієм оцінки доказів є достовірність. Законодавець у ст. 79 ЦПК України визначає, що «достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи» [8]. Виходячи з наявності позицій двох сторін (які частіше за все відрізняються), саме достовірність є тим критерієм, який прямо впливає на логіку розгляду справи та вирішення її по суті. Дійсність обставин справи дає уявлення судді про те, у який спосіб, за яких умов, яким чином і з яких мотивів була здійснена певна дія чи відбулася певна подія, унаслідок чого й виник цивільно-правовий спір.

У цьому контексті цікавою є позиція Р.В. Тертишнікова, який зауважує, що

«оскільки доказова діяльність є логіко-практичною правовою діяльністю, із боку норм процесуального права вона структурується, тобто з боку правових норм визначається певне взаєморозташування і зв'язок її складових частин, якими є стадії, тобто певні ступені, етапи, фази її розвитку, які є елементами структури доказової діяльності. Однак слід застерегти, що виокремлення певних стадій доказової діяльності є доволі умовним» [5, с. 235–237]. Але в той же час дослідник указує, що «доказування вибудовується на результаті оцінки доказу, що має своє логічне продовження в умовиводі, зробленому суддею. Логіка такого процесу завжди залежить від доказів» [6, с. 77–79]. Фактично він акцентує увагу на тому, що саме достовірність доказу і є вихідним елементом побудови логіки позиції суду під час розв'язання справи (не під час установлення обставин її здійснення, а саме під час вирішення). Це означає, що достовірність як критерій оцінки доказів дає змогу встановити таку модель існування обставин у справі, яка є єдино можливою та логічно обґрунтованою в умовах, викладених сторонами та з'ясованих судом.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що такі критерії, як належність, допустимість і достовірність у своїй сукупності й формують критерій достатності. Отже, оцінивши кожен окремих доказ, суд, переходячи до вирішення справи по суті, фактично визначається з тим, що надані чи отримані докази у своїй сукупності є достатніми для вирішення справи. Такий умовивід судді на етапі оцінки доказів, на нашу думку, є досить передчасним, оскільки, не переходячи до дослідження природи конфлікту, суддя визначається лише з тими обставинами, які його спричинили чи в яких обставинах такий конфлікт протікав.

Якщо ж звернутися до положень ЦПК України, то відповідно до ст. 80 «достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання» [8]. Сам зміст указаної норми демонструє умовність застосування цього критерію, оскільки суд вирішує питання достатності відповідно до свого внутрішнього переконання, а це може означати те, що суд склав враження про обставини справи та про суть конфлікту вже на етапі оцінки доказів, що в подальшому може трактуватися як упередженість. І хоча така упередженість не буде створювати за своєю природою особливе ставлення до якоїсь зі

сторін спору, однак вона буде впливати на подальший процес вирішення справи.

Висновки

Підбиваючи підсумки проведеного аналізу, слід наголосити на деяких найбільш ключових аспектах проблеми оцінки доказів у цивільному судочинстві. По-перше, установленно, що критерієм доказу є сукупність вимог, що визначають можливість віднесення будь-яких даних до категорії «доказ» і використання доказу як такого в цивільному судочинстві. Критеріями оцінки є стандарти, правила й процедури, за якими відбувається вирішення питання щодо можливості застосовувати той чи інший юридичний факт у якості доказу в цивільному судочинстві.

По-друге, установленно, що новий ЦПК України суттєво розширює критерії оцінки доказів, додаючи до належності та допустимості ще й критерії достовірності, достатності, взаємопов'язаності. Так, критерій належності означає, що певні дані містять у собі інформацію щодо предмета доказування та можуть у такий спосіб сформувати інформаційну картину для вирішення спору по суті. Натомість критерій достовірності означає, що такі дані, які визнані належними, мають бути правдивими. Допустимість доказу – це характеристика ознаки способу отримання фактичних даних, які розкривають предмет доказування чи мають до нього відношення й отримані в законний спосіб. Критерій достатності доказів стосується їх сукупності, оскільки означає здатність доказів сприяти суду можливості дійти висновку щодо предмета доказування, зробивши висновок стосовно наявності чи відсутності в такій сукупності даних підтвержень чи спростувань обставин справи. По-третє, зазначається, що ЦПК України містить певний поділ критеріїв оцінки доказів.

Так, для оцінки кожного доказу законодавець установлює критерії належності, допустимості, достовірності; для сукупності доказів – критерії достатності й взаємопов'язаності. По-четверте, робиться спроба теоретико-методологічного уточнення критерію допустимості шляхом віднесення вимоги законності отримання доказів до загальних підстав доказування.

Список використаних джерел:

1. Балюк М.І., Луспенник Д.Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях): коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків, 2008. 708 с.
2. Гусев О.Ю. Співвідношення понять доказів і засобів доказування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 37(1). С. 116–120.
3. Зеленьак Е.С. Оцінка доказів у цивільному процесі судами вищестоящих інстанцій. Адвокат. 2013. № 2(149). С. 38–43.
4. Кучер Т.В. Належність та допустимість як критерії оцінки доказів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. Вип. 91. С. 80–83.
5. Тертишніков Р.В. Деякі теоретичні та практичні проблеми доказового права в Україні. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 25. С. 233–245.
6. Тертишніков Р.В. Доказування і докази в цивільному судочинстві України: наук.-практ. посіб. Харків: ФІНН, 2009. 88 с.
7. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі. Київ: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005. 256 с.
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6586> (дата звернення: 19.11.2018 р.).

В статье раскрывается сущность процесса оценки доказательств. Исследуются критерии оценки как отдельных доказательств, так и их совокупности. Делается теоретико-методологический анализ допустимости и достоверности доказательств. Устанавливаются основные аспекты принадлежности как критерия оценки доказательств. Определяются проблемы института доказывания, связанные с подходом к оценке доказательств.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, критерий оценки доказательств, принадлежность доказательств, достоверность доказательств.

The thesis are reveal to the essence of the process of assessing evidence. There were discovered the criteria for evaluating both individual evidence and their totality. It was also done the theoretical-methodological analysis of the admissibility and reliability of evidence. The main aspects of belonging as a criterion for evaluating evidence were established. There were disclosed the problems of the institution of evidence which are connected with the approach to the evaluation of evidence.

Key words: evidence, proof, criterion for assessing evidence, belonging to evidence, reliability of evidence.